

УДК 371.382.033

Світлана Парфілова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-9582-4306

DOI 10.24139/2312-5993/2018.03/230-

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНО-ПОШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розгляду низки концептуальних положень, що стосуються моделювання формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності. Методологічну основу становлять теорії наукового пізнання й розвитку особистості. Складовими структурно-логічної моделі стали компоненти пізнавальної мотивації, організація навчально-пошукової діяльності та педагогічні умови формування пізнавальної мотивації учнів, безпосередньо пов'язані з її ефективністю. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з розширенням вікових меж досліджуваного контингенту та охопленням інших предметних галузей.

Ключові слова: структурно-логічна модель, пізнавальна мотивація, молодші школярі, навчально-пошукова діяльність, принципи, дидактична доцільність, педагогічні умови, позитивні емоції, пізнавальні потреби, цілі учіння.

Постановка проблеми. Нова освітня філософія нині втілюється в особистісно орієнтованій моделі навчання, пріоритетною метою якої є розвиток особистості учня, його потреб, цінностей, мотивів, забезпечення перспектив самореалізації. З огляду на необхідність вирішення цього завдання винятково важливою є проблема формування пізнавальної мотивації школярів як чинника ефективності навчальної діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. У теоретичних працях відомих психологів і педагогів мотивацію розглядають як одне зі стрижневих утворень особистості, при цьому наголошують на складності та якісній неоднорідності будови мотиваційної сфери. Багато вчених (І. Д. Бех, Н. М. Бібік, Є. П. Ільїн, А. К. Маркова, О. Я. Савченко та ін.) особливого значення надають питанню розвитку внутрішньої мотивації навчання молодших школярів.

Результати останніх психолого-педагогічних досліджень показали, що молодший шкільний вік має великі резерви для формування мотиваційної сфери учіння, які необхідно використовувати, щоб уникнути «мотиваційного вакууму» під час переходу учня до середньої школи.

Узагальнення наукових досліджень із цієї проблеми показує, що структура навчальної діяльності, адекватна цілям навчання, є чинником формування в учнів не лише систем операцій і знань, а й пізнавальних інтересів, бажання учитися, допитливості, прагнення до самоосвіти.

У доробку вітчизняних учених (Н. М. Бібік, С. У. Гончаренка, О. І. Киричук, О. Я. Савченко) висвітлено різні аспекти організації навчально-пошукової діяльності школярів [1; 2; 4; 6].

Крім того, стрімкий розвиток інформаційних відносин у сучасному суспільстві зумовлює виняткову актуальність педагогічного моделювання. Останнім часом усе більшого поширення набувають дослідження, пов'язані з моделюванням понятійних, процесуальних, структурних і концептуальних характеристик та окремих «сторін» навчання.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становлять психологічні та педагогічні наукові положення про закономірності розвитку особистості; теорії наукового пізнання й розвивального навчання; принципи взаємозв'язку теорії та практики, активності, розвитку, детермінізму, єдності свідомості і діяльності.

Саме тому **метою** нашої статті є розгляд низки концептуальних положень, що стосуються моделювання формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. У результаті теоретичного аналізу дидактичних можливостей навчально-пошукової діяльності та проблем мотивації учіння нами було створено структурно-логічну модель формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності.

Згідно з визначенням А. М. Дахіна, «модель – це штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм або формул, який, будучи подібним до досліджуваного об'єкта (або явища), відображає і відтворює в більш простому й огрубленому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами цього об'єкта» [3, 22].

Виходячи з теоретичних положень дослідників про сукупність і характер психологічних чинників, які зумовлюють розвиток та формування мотивації, визначено структурні компоненти пізнавальної мотивації, що відповідають логіці мотиваційного процесу:

1. Пізнавальна потреба – спрямованість активності дитини, психічний стан, що створює передумову діяльності.

2. Цілі учіння – спрямованість активності на проміжний результат, що є етапом досягнення предмета потреби.

3. Позитивні емоції – усвідомлення учнем своїх можливостей у досягненні успіху в учінні; виявляються внаслідок засвоєння нового навчального матеріалу, оволодіння способами та прийомами самостійного набуття знань.

4. Пізнавальний інтерес – активне ставлення учня до об'єкта пізнання; інтегральне вираження мотиваційних механізмів (сміслоутворення, цілепокладання, емоційна модальність), що зумовлює спрямованість активності особистості на певні аспекти учіння.

Отже, пізнавальна мотивація молодших школярів формується в результаті актуалізації таких її складових: пізнавальні потреби, цілі учіння, позитивні емоції, пізнавальні інтереси. Саме їх було покладено в основу розробленої структурно-логічної моделі формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності.

Характерною ознакою авторської моделі є те, що її реалізація можлива під час навчальних занять із різних навчальних предметів. Вона розроблена з урахуванням психологічних особливостей загальних механізмів мотивації та її динамічного аспекту, реалізує рекомендації сучасних психологічних теорій навчання, результати завершених педагогічних досліджень і передовий педагогічний досвід. Ця структурно-логічна модель, по суті, формуючи й актуалізуючи пізнавальні мотиви, є засобом цілеспрямованої регуляції процесу перебігу розумової діяльності молодших школярів, формування її змістових структур.

Концептуальним є положення багатоаспектності пізнавальної мотивації й можливості її формування шляхом активації самостійної пізнавальної діяльності в організованих певним чином педагогічних умовах.

Сутністю нового підходу до формування пізнавальної мотивації стало те, що акцент переноситься з діяльності вчителя, який навчає, на активну навчально-пошукову діяльність учнів та актуалізацію їх мотиваційних ресурсів. З огляду на це головним орієнтиром у навчально-виховному процесі стає учень як суб'єкт навчання, його особистісні диспозиції, особливості його індивідуального стилю діяльності, його якісні характеристики.

Актуальність моделі зумовлена необхідністю організації навчально-виховного процесу молодших школярів на основі внутрішньої спонуки до навчання, що характеризується інтелектуальною активністю, прагненням до розумової діяльності, до подолання труднощів в учінні, творчості.

Складовими структурно-логічної моделі стали компоненти пізнавальної мотивації, організація навчально-пошукової діяльності та педагогічні умови формування пізнавальної мотивації учнів, безпосередньо пов'язані з її ефективністю.

Розроблена модель ґрунтується на системному підході і теорії єдності мотивації учіння й навчальної діяльності. Це дозволяє розглядати всі компоненти педагогічного процесу у взаємозв'язку та єдності, виявляти певні співвідношення між активізувальними та змістовими чинниками формування зазначеного психологічного утворення особистості.

Пропонована структурно-логічна модель формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності подана у вигляді схеми (рис. 1).

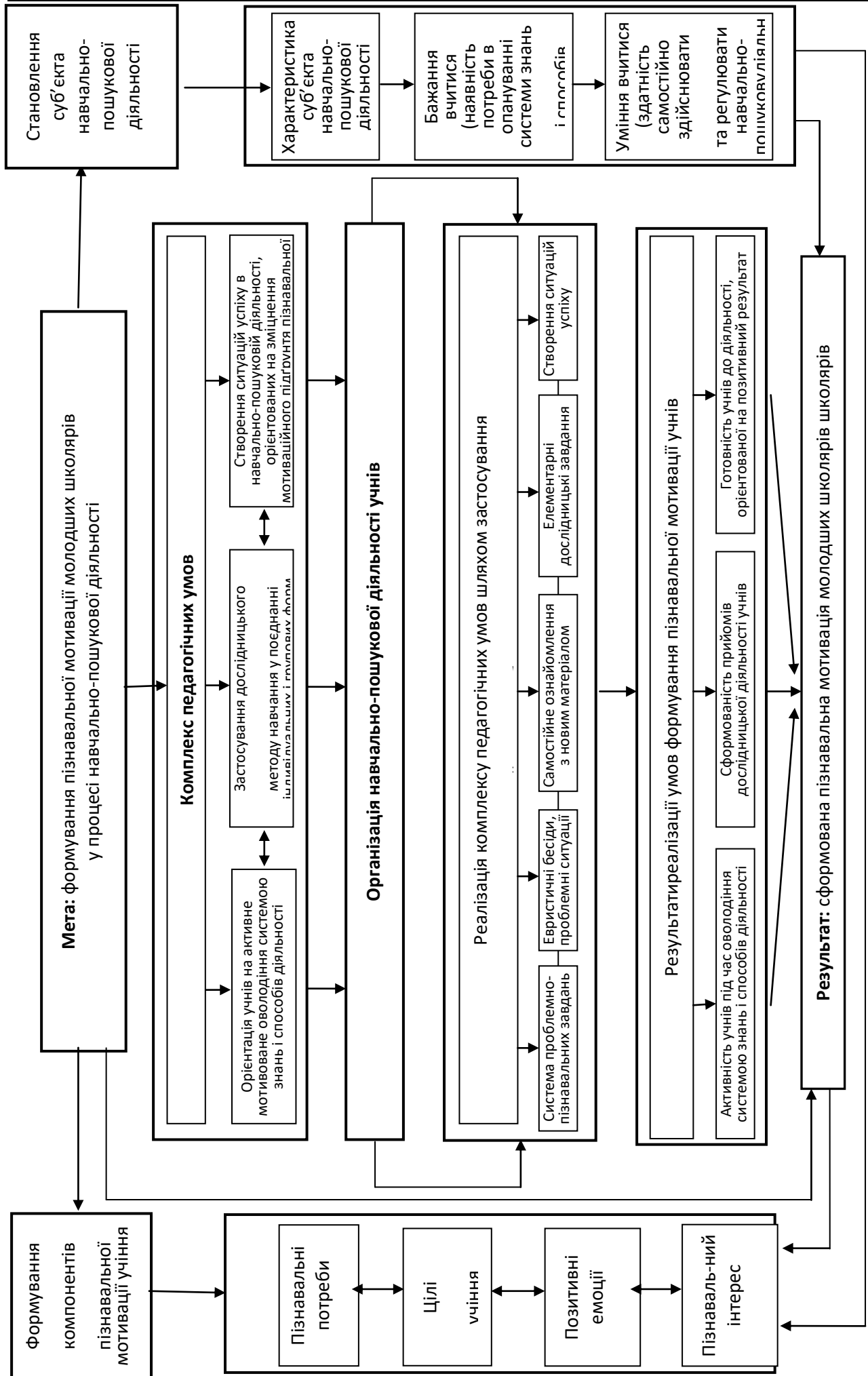

Рис. 1. Структурно-логічна модель формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності

Зміст діяльності учнів розкривається через організацію навчально-пошукової діяльності.

1. Самовизначення до діяльності.

На цьому етапі навчально-пошукової діяльності передбачається організація позитивного самовизначення учня до відомої норми діяльності на уроці, а саме:

1) співвідношення запропонованої норми діяльності з нормами, зафіксованими у свідомості як актуальний рівень здібностей («можу» виконати, здатен виконати);

2) співвідношення запропонованої норми діяльності з нормами, зафіксованими у свідомості як особистісно значущі («хочу» виконати).

2. Актуалізація знань.

Цей етап навчально-пошукової діяльності поділяється на дві частини:

1) індивідуальна діяльність за відомою нормою N;

2) колективна реконструкція наявних за цією темою знань.

3. Постановка навчальної проблеми.

Основною метою цього етапу навчально-пошукової діяльності є виявлення місця утруднення, його причин і формулювання мети уроку.

Для реалізації цієї мети необхідно, щоб учні:

1) співвіднесли свої дії із застосованим способом і визначили місце утруднення;

2) з'ясували та зафіксували в зовнішньому мовленні причину утруднення, тобто відповіли на запитання: «Чому воно виникло?»;

3) на цій основі визначили мету діяльності та запропонували свої варіанти формулювання теми уроку, яку вчитель може уточнити.

4. «Відкриття» дітьми нового знання.

Основною метою цього етапу навчально-пошукової діяльності є побудова дітьми нового способу дій і формування здатності до його виконання.

Для реалізації цієї мети необхідно, щоб учні:

1) обрали метод побудови нового способу дій – метод доповнення або метод уточнення;

2) обрали метод, на якому буде засновано розв'язання навчальної проблеми, – визначення поняття, властивість, алгоритм тощо;

3) на основі обраного методу висунули й обґрунтували гіпотези;

4) застосували предметні дії з моделями, схемами тощо;

5) зафіксували новий спосіб дії в мовленні та знаково;

6) подолали утруднення, що виникло, за допомогою нового способу дії.

5. Первинне закріплення.

Етап первинного закріплення передбачає розв'язування учнями типових завдань і вербальне фіксування побудованого алгоритму або

поняття з паралельним їх записом. Щоб нове знання не стало для школяра випадковим явищем, воно повинно перейти в його свідомість і зберегтися там у певній формі, тобто має відбутись інтеріоризація нового знання.

6. Самостійна робота із самоперевіркою у класі.

Основною метою цього етапу є інтеріоризація нового способу дії, індивідуальна рефлексія досягнення мети і створення ситуації успіху. Для реалізації цієї мети необхідно:

- 1) організувати самостійне виконання учнями завдань на новий спосіб дії;
- 2) організувати самоперевірку учнями своїх розв'язків за еталоном;
- 3) створити ситуацію успіху;
- 4) учням, які припустилися помилки, дати змогу для з'ясування причин помилок та для їх виправлення.

7. Формування системи знань.

На цьому етапі передбачається включення нового знання до існуючої системи знань, повторення й закріплення раніше вивченого. Для реалізації цієї мети необхідно:

- 1) пропонувати учням завдання, у яких новий спосіб дії пов'язується з раніше вивченими;
- 2) системно включати завдання на тренування й доведення до рівня автоматизованої навички раніше сформованих здібностей, на корекцію помилок, на підготовку до вивчення наступних тем.

8. Рефлексія діяльності.

Основною метою цього етапу навчально-пошукової діяльності є самооцінка результатів діяльності, усвідомлення методу побудови та меж застосування нового способу дії. Для реалізації цієї мети необхідні:

- 1) організація рефлексії та самооцінка учнями діяльності на уроці;
- 2) фіксування учнями ступеня відповідності результатів діяльності та поставленої мети;
- 3) планування подальшої діяльності та визначення завдань для самопідготовки (домашнє завдання з елементами вибору, творчості) [5].

Таким чином, навчально-пошукова діяльність містить такі компоненти: мотив, мета (проблема), навчальні дії та операції, дії оцінки та контролю.

Аналіз літературних джерел дозволив з'ясувати, що особливостями пошукової діяльності молодших школярів у процесі навчання доцільно вважати такі:

- спрямованість на опанування учнями нового матеріалу у проблемній ситуації;
- спрямованість на засвоєння прийомів і способів наукових методів пізнання (аналогія, індукція, дедукція тощо);
- вплив на зміну особистості самого учня, його розвиток (цілеспрямованість, допитливість, розвиток творчого потенціалу).

Основним змістом цієї діяльності є як теоретичні знання, так і прийоми, способи діяльності, а також відповідні вміння та навички: спостереження, аналіз, порівняння, аналогія, узагальнення, класифікація, доведення тощо. При цьому емпіричним знанням відповідають емпіричні (формальні) дії, теоретичним знанням – теоретичні (змістові) дії у процесі пошуку.

Потребою в пошуковій діяльності є прагнення учнів до пошуку невизначеностей, проблем, завдань, які містять знання, невідомі школяреві.

Специфіка діяльності полягає в тому, що учні прагнуть самотійно відкривати нові знання та оволодівати новими способами дій. Її призначення полягає в тому, що, будучи формою активності індивіда, вона є умовою й засобом його психічного розвитку. Психічний розвиток, у свою чергу, забезпечує засвоєння теоретичних знань і сприяє формуванню в учня специфічних здібностей та якостей особистості – допитливості, цілеспрямованості, наукової фантазії.

Дидактична доцільність застосування навчально-пошукової діяльності учнів зумовлена її функціями:

- освітня – передбачає оволодіння знаннями об'єктивних фактів, наукових узагальнень, понять і законів;
- розвивальна – реалізується в активній пізнавальній діяльності учнів, спрямованій на здобуття нових знань і способів дій та орієнтованій на зону їх найближчого розвитку;
- виховна – реалізується через предметний зміст;
- контрольнo-корекційна – забезпечує постійний взаємообернений зв'язок учителя з учнем;
- спонукальна – стимулює пізнавальні інтереси, формує позитивні мотиви учіння.

Отже, проаналізовані теоретичні позиції щодо організації навчально-пошукової діяльності дозволяють розглядати її як чинник формування пізнавальної мотивації молодших школярів, що дає можливості для формування всіх її складових – пізнавальних потреб, цілей учіння, позитивних емоцій, пізнавальних інтересів.

Структурні компоненти розробленої моделі виконують функцію залучення молодших школярів до пізнання, розумового пошуку, досягнення обраної мети. Успішність реалізації структурно-логічної моделі залежить від сформованості пізнавальної мотивації, у зв'язку з чим виникла необхідність:

- сформувати в учнів навички творчого засвоєння та застосування знань у нових ситуаціях;
- залучити школярів до опанування методів наукового пізнання;
- створити умови для переживання дитиною успіху й пов'язаних із ним позитивних емоцій;

- посилити теоретичну і практичну значущість знань, що здобуваються;

- створити умови для виникнення свідомої пізнавальної спрямованості на виявлення причинно-наслідкових зв'язків шляхом постановки проблеми.

Ураховуючи комплексний підхід, у контексті якого мотивація розглядається як складна динамічна система, розроблено педагогічні умови, які під час їх комплексного використання створять реальні можливості для формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності:

- систематична й цілеспрямована орієнтація учнів та активне мотивоване оволодіння системою знань і способів діяльності;

- застосування дослідницького методу навчання в поєднанні індивідуальних і групових форм організації пошукової діяльності;

- створення ситуацій успіху в навчально-пошуковій діяльності, орієнтованих на зміцнення мотиваційного підґрунтя пізнавальної активності учнів.

Діагностичний аспект моделі спирається на критерії, показники та рівні пізнавальної мотивації. Для оцінювання сформованості пізнавальної мотивації визначено критерії, що відображають: активність в оволодінні системою знань і способів діяльності; ступінь сформованості прийомів дослідницької діяльності; готовність до діяльності, орієнтованої на позитивний результат.

У дослідженні виділено такі показники: емоційне ставлення до навчальних предметів, пізнавальну активність, домінування внутрішніх мотивів учіння, силу прояву і дієвість. Вони є основою для визначення рівнів пізнавальної мотивації: початкового (емпірично-репродуктивного), середнього (аналітично-реконструктивного), високого (теоретично-продуктивного).

З метою успішного функціонування структурно-логічної моделі визначено такі принципи формування пізнавальної мотивації молодших школярів у процесі навчально-пошукової діяльності:

- принцип діяльності – організація навчання, коли учень не отримує готове знання, а «відкриває» його у процесі власної пізнавальної діяльності та аналізує процес відкриття;

- принцип активності – заохочення активної навчальної діяльності молодших школярів для найповнішої реалізації їх мотиваційного потенціалу;

- принцип психологічної комфортності – зняття стресоутворювальних чинників навчального процесу, створення доброзичливої атмосфери, орієнтованої на реалізацію ідей педагогіки співробітництва;

- принцип особистісного смислу – надання навчальному матеріалу та навчальній діяльності особистісної значущості;
- принцип варіативності – надання можливості вибору серед навчальних завдань різного ступеня складності, характеру пізнавальної активності (репродуктивних, творчих, пошукових) та формування здатності до системного перебору можливих варіантів (і вибору оптимального варіанта) розв'язання пізнавального завдання;
- принцип проблемності – дослідницька діяльність учнів, яка з'являється в певній ситуації і змушує їх ставити питання-проблеми, формулювати гіпотези, висувати припущення та перевіряти їх під час розумових і практичних дій;
- принцип творчості – максимальна орієнтація на творче начало в навчальній діяльності школярів, набуття ними власного досвіду творчої діяльності.

Висновки. Отже, сконструйована структурно-логічна модель формування пізнавальної мотивації молодших школярів призначена: здійснювати розвиток внутрішніх можливостей учнів; самореалізовувати природні здібності; формувати позитивне ставлення до учіння; стимулювати пізнавальні потреби, інтереси, пізнавальну активність, самостійність школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік, Н. М. (1998). *Формування пізнавальних інтересів молодших школярів*. К.: Віпол (Bibik, N. M. (1998). *Forming of cognitive interests of junior schoolchildren*. K.: Vipol).
2. Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. К.: Либідь (Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainian pedagogical dictionary*. K.: Lybid).
3. Дахин, А. Н. (2003). Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность. *Педагогика*, 4, 22 (Dakhin, A. N. (2003). A pedagogical design: essence, efficiency and ambiguity. *Pedagogy*, 4, 22).
4. Киричук, О. І. (1986). *Виховання в учнів інтересу до навчання*. К.: «Знання» (Kyrychuk, O. I. (1986) *Raising interest in students to study*. K.: «Education»).
5. Петерсон, Л. Г. (2001). *Теория и практика построения непрерывного образования*. М.: УМЦ «Школа 2000...» (Peterson, L. H. (2001). *A theory and practice of construction of continuous education*. M.: UMC «School 2000 ... »).
6. Савченко, О. Я. (1997). *Сучасний урок в початкових класах*. К.: Магістр-S (Savchenko, O. Ya. (1997). *Modern lesson in initial classes*. K.: Master-S).

РЕЗЮМЕ

Парфилова Светлана. Модель формирования познавательной мотивации младших школьников в процессе учебно-поисковой деятельности.

Статья посвящена рассмотрению ряда концептуальных положений, касающихся моделирования формирования познавательной мотивации младших школьников в процессе учебно-поисковой деятельности. Методологическую основу составляют теории научного познания и развития личности. Составляющими

структурно-логической модели стали компоненты познавательной мотивации, организация учебно-поисковой деятельности и педагогические условия формирования познавательной мотивации учеников, непосредственно связанные с ее эффективностью. Перспективы дальнейших научных исследований связаны с расширением возрастных границ исследуемого контингента и охватом других предметных областей.

Ключевые слова: структурно-логическая модель, познавательная мотивация, младшие школьники, учебно-поисковая деятельность, принципы, дидактическая целесообразность, педагогические условия, положительные эмоции, познавательные потребности, цели обучения.

SUMMARY

Parfilova Svitlana. Model of formation of cognitive motivation of the primary school pupils in the process of educational-search activity.

The article is devoted to consideration of a number of conceptual positions, concerning modeling of formation of cognitive motivation of the primary school pupils in the process of educational-search activity. The methodological basis is composed by the theories of scientific knowledge and development of the personality. The components of structural and logical model became components of cognitive motivation, organization of educational-search activity and pedagogical conditions of formation of cognitive motivation of pupils, directly connected with its efficacy performance. Structural components of developed model perform the function of attracting primary school pupils to knowledge, mental search, and the achievement of selected target. The successful implementation of the structural and logical model depends on the formation of cognitive motivation with which there appeared necessity: to form pupils' skills of creative learning and application of knowledge in new situations; to attract primary school pupils to master the methods of scientific knowledge; to create conditions for a child feeling of success and positive emotions associated with it; to strengthen the theoretical and practical importance of knowledge acquired; to create conditions for the emergence of conscious cognitive focus on identifying cause-and-effect relations by setting problem.

Taking into account the integrated approach, in which motivation is seen as a complex dynamic system, developed pedagogical conditions that will create real opportunities during their integrated use for formation of cognitive motivation of the primary school pupils in the process of educational-search activity: systematic and targeted orientation of primary school pupils and active motivated mastering of the system of knowledge and methods of activities; the application of the research method of education in a combination of individual and group forms of organization of search activity; creation of situations of success in educational-search activity aimed at strengthening of the motivational basis of cognitive activity of the primary school pupils. The prospects for further research relate to the extension of age limits of the studied contingent and coverage of other subject areas.

Key words: structural and logical model, cognitive motivation, junior schoolchildren, learning-searching activity, principles, didactic expediency, pedagogical conditions, positive emotions, cognitive needs, learning objectives.